

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين بارئ الخلائق اجمعين، ثم الصلاة والسلام على سيدنا و نبينا ابي القاسم المصطفى محمد و
على آله الطاهرين، لاسيما بقيه الله في الارضين ارواحنا فداه

[فقه معاصر / «بیمه» / جلسه ۵ (۱۷/۸/۱۴۰۲) استاد حسین بنیادی]

عنوان بحث: بیمه – ماهیت بیمه

موضوع بحث امروز: تعریف و ماهیت بیمه به عنوان عقد لازم و مستقل

مقدمه: در جلسه قبل، هشت نکته که عناصر ماهیت عقد بیمه محسوب می شدند را بیان کردیم و عرض شد بیمه از عقود متعارف، متداول و مستقل نزد عقلا و ادله، آثار و احکام مجزای خود را دارد؛ نکته مهم در میان نکات گفته شده، ماهیت بیمه است که گفتیم ماهیت بیمه تأمین است نه تضمین و همچنین ماهیت بیمه تعلیقی است نه اینکه معلق به شرط باشد و لذا از عقود منجزه است که توصیحات آن گذشت.

بیمه در لغت نامه دهخدا، اطمینان در مقابل مخاطره ای که محتمل الوقوع است و باعث ضمانت جان و مال می شود، تعریف شده است. فرهنگ معین بیمه را از منظر حقوقی تعریف می کند می نویسد بیمه عقدی است که به موجب آن یک طرف (بیمه گر) تعهد می کند در ازای پرداخت وجه (حق بیمه) از طرف دیگر (بیمه گزار) در صورت وقوع حادثه خسارت وارده بر او را جبران کند. در زبان لاتین بیمه (معادل کلمه Insurance از ریشه Insure) به معنای اطمینان بخشیدن است. در زبان عربی، بیمه را با کلمه تأمین نام می برند. لغت تأمین از ماده أمن به معنای آرامش نفسانی و از بین رفتن ترس است و تأمین یعنی آرامش بخشیدن و از بین بردن ترس در نفوس. با توجه به این که عمده تألیفات فقهای اسلامی به عربی است، به کلمه تأمین و تعریف اصطلاحی آن تمرکز می کنیم.

تأمین در اصطلاح: دو بیان در اصطلاح تأمین در بحث بیمه گفته شده که با وجود تفاوت‌هایی به یک امر بازمی‌گردد.

بیان اول: تأمین یک برنامه و تعاون گروهی و تضامنی است که بین تعداد زیادی مردم که مواجه با یک نوع خطر هستند منعقد می‌شود؛ یعنی هنگامی که خطر نسبت به برخی مردم پدید آمد، همگی درمقابل آن خطر، یکدیگر را یاری می‌کنند تا بخشی از ضررها جبران شود، این نوع بیمه به دو صورت «بیمه اجتماعی» و «بیمه تبادلی» به وجود می‌آید.

بیمه اجتماعی: بیمه اجتماعی بیمه‌ای است که دولت برای رعایت مصلحت کارمندان و کارگران آنرا قرار داده است. در این نوع بیمه، دولت آنها (کارمندان و کارگران) را در مقابل بیماری‌ها و کارافتادگی‌ها و پیری تأمین می‌کند و کارمندان و کارگران و کارفرمایان و دولت در این نوع بیمه سهم دارند. این بیمه شامل بیمه بازنشستگی، تأمین اجتماعی و بیمه درمانی است.

بیمه تبادلی: جمعیت‌های همیاری و خیریه برای برطرف کردن نیازهای اعضاء عهده‌دار شده است. به گونه‌ای که هریک از اعضا براساس توافق بین خود، مبلغی را به حادثه دیده می‌پردازند. هر عضو می‌پذیرد که مبلغ معینی را به عنوان کمک‌رسانی و هدیه (بدون چشم‌داشت) بپردازد و قصد تجارت و سود نداشته باشد.

بیان دوم: تأمین قراردادی بین شرکت بیمه‌گر و بیمه‌گزار است و مقصود از آن بیمه‌های تجاری است که شرکت‌های بیمه‌گر طبق قراردادی که بین شرکت و افراد منعقد می‌شود عهده‌دار جبران خطر خواهند شد؛ یعنی قراردادی بین بیمه‌گر و بیمه‌گزار منعقد می‌شود و برحسب نیازها، بیمه‌گر خسارت معینی را که بر خود بیمه‌گزار یا اموال او وارد می‌شود، جبران می‌کند و در مقابل مبلغ معینی را یک‌جا یا تدریجاً از بیمه‌گزار می‌گیرد.

به نظر، منشأ این دو تعریف یکی است؛ زیرا بیمه تجاری، نوعی تعاون به شکل فنی است

اموری که در تعریف بیمه باید لحاظ و اموری که باید احتراز شود

تعریف بیمه باید جامع باشد به نحوی که بیمه‌های اجتماعی و بیمه‌های خصوصی را در بر بگیرد و لذا به نظر می‌رسد در تعریف بیمه از بعضی امور باید احتراز کرد و از طرفی برخی امور را باید لحاظ کرد.

اول: اموری که باید لحاظ شود: بیمه عقد رضایی، لازم از دو طرف، معاوضی، احتمالی (تعلیقی)، زمانی، اذعانی و تجاری است.

دوم: اموری که باید احتراز کرد: احتراز از الفاظی که مشعر به تضمین، صلح، هبه؛ احتراز از بیان مجرا؛ احتراز از اینکه تعریف بیشتر تکالیف شرکت‌های بیمه را در نظر می‌گیرد.

اشکالات برخی از تعاریف

در مباحث گذشته در ضمن بیان استقلالی بودن عقد بیمه به برخی از اشکالات بر تعاریف ذکر شده برای بیمه پرداختیم مانند اینکه بعضی از فقهاء فرموده‌اند: بیمه، ضمانت مخصوصی است از جان یا مال... برخی دیگر گفته‌اند بیمه به معنای اطمینان در مقابل مخاطره محتمل الوقوع دانسته است.

یا تعریف مرحوم شیخ حسین حلی، ره: «اتفاق بین الطرفين المؤمن - الشركة - أو من يقوم مقامها، وبين المؤمن له - طالب التأمين أو المأذون من قبله - نتیجتاً ان المال إذا تلف تكون خسارته على المؤمن فی قبال أن یدفع المؤمن له مبلغاً من المال یتفق علیه الطرفان من حیث القدر، والتسدید»

که در حقیقت بیان مجرای بیمه است نه تعریف بیمه و نه التزام بین طرفین عقد بیمه.

یا برخی قید «التزام» را در تعریف آورده‌اند اما بازهم بیان عملیات و مجرای بیمه را در تعریف بیان کرده‌اند: «بیمه عقدی است که به موجب آن بیمه‌گر ملتزم می‌گردد مبلغی را یک مرتبه یا به صورت تدریجی و منظم یا هر نوع عوض دیگری، در صورت وقوع حادثه یا تحقق خطری که در عقد بیان گردیده، به بیمه‌گذار یا شخص دیگری که مبتنی بر قرارداد ذی‌نفع است، پردازد. این التزام در ازای تعهد مشابهی است که بیمه‌گذار، مالی را به صورت اقساط یا یک مرتبه به بیمه‌گر پرداخت می‌نماید.»

بیان امام خمینی، ره در ماهیت عقد

امام خمینی، ره می‌فرماید: «ظاهراً بیمه عقد مستقل است، بی‌شک نه صلح است و نه هبه معوضه و احتمال دارد ضمان در مقابل عوض باشد، ولی ظاهرتر این است که بیمه عقد مستقل است و از باب ضمان تعهدی نیست، بلکه از باب التزام به جبران خسارت است، گرچه ممکن است ایقاع آن به شکل صلح یا هبه معوضه و یا ضمان معوض و بنابر اقوی در همه فروض صحیح است»

ایشان بر مبنای مستقل بودن عقد بیمه احتمال ربا را در این عقد مستقل مرتفع دانسته‌اند و تحقق ربا را منحصر به عنوان قرض می‌دانند. بنابراین، دریافت و پرداخت مبلغ مازاد در معاملات غیر قرضی مضر به صحت معامله نخواهد بود و به مقتضای عموم دلیل المؤمنون عند شروطهم شرط در ضمن عقد نافذ است.

بیمه عقد مستقل است یا ضمان عقدی؟

به هر حال از نکات اساسی در ماهیت، تعریف و حتی عملیات بیمه، این است که چون قائل به مستقل و مستحده بودن عقد بیمه هستیم، پس باید هر تعریفی که ارائه می‌شود، ناظر به این حقیقت باشد که بیمه تحت عنوان عقود معهود تعریف نشود و از طرفی جامعیت عقد بیمه بواسطه توسعه‌ای که در این صنعت اتفاق افتاده و می‌افتد، باید مدّ نظر باشد به عنوان نمونه، مهم است که در تعریف بیمه، استقلال عقد بیمه لحاظ شود یا نشود که هر کدام آثاری را دارد، لذا برخی از فقها فرموده‌اند: ما در عقد بیمه دو راه بیشتر نداریم:

اول: بیمه را «عقد مستقل» بدانیم (صغرا)، آنگاه بگوییم که عمومات از قبیل «أوفوا بالعقود» اعم است از آن عقودی که در عهد رسالت بوده و یا آن عقودی که بعداً پیدا شده‌اند (کبرا). یعنی هم صغرا را بسازیم و هم کبرا را، صغری این است که بگوییم بیمه عقد مستقل است، کبرایش این است که بگوییم «أوفوا بالعقود» منحصر به عقود دوران رسالت نیست، بلکه عقودی را که بعد از عصر رسالت و ائمه‌ی اطهار علیهم السلام پیدا شده‌اند، شامل است، اگر این راه ثابت شد، آن وقت می‌توانیم تمام اقسام و انواع بیمه را اصلاح کنیم، منتها به شرط اینکه مشتمل بر حرام نباشند.

دوم: راه دیگر این است که «ضمان عقدی» را قائل بشویم، اگر ضمان عقدی را قائل شدیم، در این صورت فقط می‌توانیم همان کالاهای تجارتي را درست کنیم. ضمان عقدی نمی‌تواند شامل سایر اقسام و انواع بیمه بشود، ضمان عقدی در حقیقت به همان ضمان اعیان خارجییه بر می‌گردد، پس راه دوم (ضمان عقدی) دائره‌اش مضیق است، اما راه اول (بیمه عقد مستقل باشد) دائره‌اش خیلی موسع است.

به بیان دیگری اگر راه دوم را بگیریم و بگوییم بیمه از قبیل ضمان عقدی است، فقط اموال و اضرار را می‌گیرد، یعنی ضرر و خسارت را می‌گیرد، اما چیزهای که جنبه‌ی خسارت ندارند، آنها را شامل نیست. ولی ما می‌خواهیم آن را به صورت گسترده اصلاح کنیم بگونه‌ای که تمام انواع و اقسام بیمه را بگیرد،

نتیجه بحث امروز

موضوع و تعریف: به هر صورت آنچه مورد تاکید است توسعه هر روزه صنعت بیمه است که باید ذهنیت‌ها را از برخی تعابیر و تعاریفی که ذهن را به سمت یکی از عقود سوق ندهد و لذا می‌گوئیم موضوع بیمه «التزام به تأمین خسارت» است و در تعریف بیمه می‌گوئیم: «عقد لالتزام طرفی التأمین بوجه معلوم و الموضوع المعلوم فی المدء المعینة»

و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین